

Lectio praecursoria

Kertomukset jotka muovaavat maailmaamme: Kulttuuriset narratiivit katsomusopetuksessa

Raili Keränen-Pantsu

Filosofinen tiedekunta, Itä-Suomen yliopisto

Raili Keränen-Pantsun kasvatustieteen väitöskirja tarkastettiin Itä-Suomen yliopistossa 9.6.2023. Vastaväittäjänä toimi professori Eero Ropo (Tampereen yliopisto) ja kustoksena professori Martin Ubani (Itä-Suomen yliopisto).

Elämme kertomuksien aikaa. Yksilöillä, yhteisöillä ja kansakunnilla – jopa businessmaailmalla ja yrityksillä – on omat kertomuksensa. Jokin kertomuksissa vetoaa ihmisiin. Ihminen on homo narrans, kertova ihminen (Fisher, 1984).

Meillä kaikilla on niin sanottu arkipäivän ymmärrys siitä, mitä kertomuksella tarkoitetaan. Antiikin Kreikasta nousee aristotelinen määritelmä, jonka mukaan kertomus on alun, keskikohdan ja lopun muodostama kokonaisuus. Kirjallisuustieteissä (esim. Abbot, 2008) erotetaan tarinan ja kertomuksen käsitteet. Tarina viittaa tapahtumien kulkuun, juoneen, joka voidaan esittää monin eri tavoin. Kertomus taas on tarinan kertomista siten, että se on kuulijan saatavilla ja ymmärrettävissä (Hänninen, 2018).

Tällöin kertojan on käytettävä sellaisia kerronnan tapoja, diskursseja, että kuulijan on ne mahdollista tunnistaa.

Sosiaalinen media on luonut aivan uudenlaisia kerronnan muotoja ja tapoja, joita en olisi voinut kuvitella omassa lapsuudessani. Youtube, Instagram, TikTok ja Snapchat ovat löytäneet tiensä lasten ja nuorten, ja myös aikuisten maailmaan. Nämä alustat rakentuvat kerrontaan, jota tehdään kuvien ja videoiden kautta. Sovellusten avulla on mahdollista saavuttaa sellaista näkyvyyttä ja vaikuttavuutta, jota on vaikea ennakoida. Esimerkiksi videokerrontasovellus TikTokin avulla on moni kansanedustajakanididaatti tavoittanut aivan uuden yleisön – jopa noussut liki nollabudjetilla eduskuntaan.

Tässä tutkimuksessa olen tutkinut kulttuurisia kertomuksia osana suomalaista kouluopetusta. Olen pyrkinyt selvittämään, millaisia merkityksiä ja tulkintoja kertomuksiin liittävät niin oppilaat kuin opettajat. Erityinen kiinnostuksen kohde ovat olleet uskontoihin ja katsomuksiin liitetyt kertomukset, sillä ne ovat muokanneet vahvasti suomalaista ja eurooppalaista kulttuuria (Gadamer, 2004).

Tutkimukseen syventyessäni olen ymmärtänyt, miten laajan ja kulttuurin syvärakenteisiin menevän ilmiön kanssa olen tekemisissä. Kulttuuria on vaikea määritellä, sillä se elää ja hengittää ihmisten tavoissa olla ja jäsentää maailmaa, ja vaikuttaa siihen, miten kohtaamme toiset. Kulttuuri ei ole staattista ja selkeärajaista, vaan kehittyvää ja elävää (Haste & Abrahams, 2008). Kulttuuria säilytetään ja siirretään sukupolvelta toiselle, mutta myös uudistetaan ja muokataan. Tässä kasvattajilla on tärkeä rooli.

Kulttuurin välityksellä omaksutaan arvoja ja normeja (Bruner, 1996). Toisin sanoen opitaan, mitä tässä yhteisössä pidetään arvokkaana ja tärkeänä ja mitä taas on hyvä välttää. Nämä voivat olla hyvin hienovaraisia ja näyttäytyä toisesta kulttuurista tulevalle kummalliselta. ”Ei minun takiani tarvitse kahvia keittää.” ”Älä päästä löylyjä harakoille.” Ilman ymmärrystä suomalaisuudessa vaikuttavista kulttuurisista kertomuksista, kuten vaatimattomuuden hyveestä tai saunomisen erityisestä merkityksestä, ilmiöitä on vaikea tulkita. Kulttuurin kehittyvän ja uudistuvan luoteen takia nämäkään esimerkit eivät välttämättä löydä enää kaikupohjaa nuorempien sukupolvien kokemusmaailmasta. Kahvitteluesimerkkiin viitaten *kursailu* lienee katoavaa kansanperinnettä.

Kulttuuriset kertomukset ovat siis kulttuurissa läsnä olevia tapoja jäsentää havaintoja ja kokemuksia mielekkäiksi kokonaisuuksiksi. Niiden avulla yksilö pystyy ymmärtämään vallitsevaa kulttuuria ja rakentamaan käsitystä itsestään osana yhteisöä. Kulttuuriset kertomukset ovat eräänlaisia mallikertomuksia tai jaettuja elämän käsikirjoituksia (Bruner, 1990). Näin ollen kulttuuriset kertomukset liittyvät olennaisesti ihmisten maailmankatsomuksen muodostumiseen.

Kulttuuriset kertomukset auttavat elämänkulun jäsentämiseen. Ne antavat mallin, miten elämää tulisi elää ja mikä tekee elämästä merkityksellistä ja tärkeää. Kertomuksissa on siis vahva eettinen aspekti. Yksilö ei tee arvovalintojaan tyhjiössä, vaan osana kulttuuristen kertomusten varantoa

(Keränen-Pantsu & Heikkinen, 2021). Tässä kertomusten varannossa erilaisilla uskonnoilla ja katsomuksilla on ollut keskeinen rooli aina muinais-suomalaisista uskomuksista tämän päivän uskonnolliseen ja katsomukselliseen moninaisuuteen.

Narratiivisessa teoriassa ajatellaan, että käsitys itsestä muodostuu kertomusten kautta. (Bruner, 1986; McAdams, 1985; Ricoeur, 1992). Kun meitä pyydetään esittelemään itseämme, vastaamme usein kertomuksen muodossa. Kuka olen, mistä tulen ja mihin olen matkalla. Amerikkalainen kasvatustieteilijä Jerome Bruner (1987) on todennut kuuluisassa esseessään *Life as narrative*, että elämä jäljittelee kertomusta ja kertomus jäljittelee elämää. Kulttuurisia kertomuksia ei oikeastaan opeteta, vaan niitä eletään. Me synnymme, kasvamme ja elämme osana kulttuuria.

Lapsuuden ja nuoruuden kertomukset ovat erityisessä roolissa, kun mietimme vastausta kysymykseen, kuka minä olen. ”Äiti, millainen minä olin pienenä?” ”Tykkäsinkö minä tästä vauvana?” Näillä kertomuksilla rakennetaan lapsen käsitystä itsestä. ”Sinä olit vilkas ja iloinen lapsi.” ”Sinä olit rauhallinen ja tykkäsit puuhaila yksin”. Vastausta peilataan nykyhetkeen: ”en minä enää pelkää pimeää!” Muutos ja ajallisuus tulee näkyväksi kertomusten myötä.

Mitä narratiivinen ajattelu sitten on ja miksi se on tärkeää? Mihin kertomuksia, erityisesti uskontojen kertomuksia, tarvitaan kasvatuksessa? Narratiivista ajattelua ei useinkaan käytetä niinkään fysikaalisen maailman ilmiöiden selittämiseen, vaan se sopii pikemminkin yrityksiimme ymmärtää ihmisiä ja heidän monikerroksellisuuttaan sekä sosiaalista todellisuutta (Bruner, 1986). Brunerin (1990) mukaan annamme kertomuksen muodon suurelle osalle välittömiä kokemuksia ja toisaalta myös menneisyyden tapahtumille. Kokemuksista tulee ymmärrettäviä kertomusten avulla, ja nuo narratiivit heijastelevat kulttuuriin sisältyviä mallikertomuksia vaihdellen luovasti kulloisenkin tilanteen ja tarpeen mukaan. Tarvitsemme siis molempia, niin narratiivista kuin luonnontieteille tyypillistä loogis-tieteellistä ajattelua, itseämme ja ympäröivän todellisuutemme ymmärtämiseen (Keränen-Pantsu, 2022).

Kulttuuriset kertomukset eivät ole pysyviä tai kaikkialla samoja. Niiden tulee vastata uusiin ja muuttuviin yhteiskunnallisiin olosuhteisiin. Mitä sitten, jos elämä ei kuljekaakaan käsikirjoituksen mukaan? Onko mahdollista löytää oma paikkansa, vaikka päätyisikin toisenlaisiin valintoihin kuin vallitsevassa kulttuurissa oletetaan tai arvostetaan? Sosiologi Manuel Castells (1997) kuvaa tätä prosessia puhuessaan vallitsevan kulttuurisen kertomuksen oikeuttavasta identiteetistä, vallitsevaa kertomusta vastustavasta identiteetistä sekä projekti-identiteetistä. Yksilö voi siis päätyä hyväksymään yhteiskunnassa vallalla olevan tavan hahmottaa maailmaa. Hän voi myös päätyä vastustamaan sitä, joko omasta vapaasta tahdostaan tai siksi, ettei hän mahdu siihen kulttuurisen kertomuksen välittämään muottiin, mikä yhteiskunnassa on tarjolla. Hän voi rakentaa myös projekti-identiteettiä, jossa osa vallitsevan kulttuurin kertomuksista hyväksytään, mutta osaa voidaan myös vastustaa. Kyseessä on prosessi, jossa suhdetta kulttuuriin kertomuksiin reflektoidaan kriittisesti (Keränen-Pantsu ym., 2023).

Olen itse joutunut rakentamaan kertomusta itsestäni, jossa yritän olla sekä hyvä äiti että pätevä tutkija. Näiden yhdistäminen ei ole ollut aivan ongelmatonta, sillä hyvää äitiyttä määrittävät kulttuuriset kertomukset harvoin sisältävät paljon äidin aikaa vievää tutkimustyötä. Onneksi on olemassa myös toisenlaisia kertomuksia ja näiden kertomusten myötä *kulttuurinen kertomusvaranto* (Keränen-Pantsu & Heikkinen, 2021), kulttuurissa läsnä olevien kerronnallisten mallien kokoisuus, voi tulla haastetuksi ja laajentua.

Kulttuurisilla kertomuksilla on erityistä merkitystä tässä ajassa, jossa sosiaaliset rakenteet kyseenalaistetaan. Vanhat, instituutioihin vahvasti sidoksissa olleet ideologiat ja maailmanselitykset moninaistuvat ja pirstaloituvat sekä menettävät selitysvoimaansa yksiköiden elämässä. Tätä ilmentävät esimerkiksi nuorempien sukupolvien entistä matalammat jäsenyydet eri instituutioissa, oli kysymys sitten ammattiyhdistysliikkeestä, poliittisesta puolueesta tai uskonnollisesta yhteisöstä (Illman et al. 2017.) Liberaali eetos korostaa yksilön vapautta ja siihen liittyvää loputonta valintojen moninaisuutta.

Yksilön vapauden ylikorostumisen lieveilmiönä voi seurata kuitenkin uudenalaisia haasteita. Kun yhteiskunnassa läsnä oleviin instituutioihin ja yhteisöihin kiinnitytään yhä heikommin, voi seurauksena olla yksinäisyyttä, kokemus yhteisöllisyyden puuttumisesta ja ahdistus loputtomalta tuntuvien valintojen keskellä. Entä jos valitsen väärin, mitä jos menetän tilaisuuden, entä jos en löydä paikkaani? Ihmisellä on (varsin universaali) tarve tulla hyväksytyksi, tarve yhteyteen ja tarve liittyä johonkin.

Tässä tutkimuksessa tarkasteltiin erityisesti uskontoihin ja katsomuksiin liitettyjä kertomuksia. Moni voisi ajatella, että niillä ei ole sen suurempaa merkitystä, koska Eurooppa maallistuu ja uskonnot menettävät merkitystään yksilöiden elämässä. On totta, että instituutioihin sidottu uskonnollisuus vähenee länsimaissa, mutta maailmanlaajuisesti tilanne on toystin toinen. Samaan aikaan myös Euroopassa kiinnostus erilaisia henkisiä perinteitä, kuten kivillä parantamista tai vaikkapa horoskooppeja kohtaan kasvaa. Empiirinen uskontososiologinen tutkimus osoittaa, että katsomuksellinen kenttä on mielenkiintoisella tavalla nopeasti muuttumassa ja alituisessa liikkeessä, eikä tutkijoilla ole yhteisesti jaettua käsitystä siitä, miltä tulevaisuus tältä osin näyttää (Ketola, 2023).

Suomen itsenäisyyden juhlarahasto Sitra (2023) julkaisi tänä vuonna uudet megatrendit, suuret kehityskulut, joilla on laajamittaisia vaikutuksia. Ehkä hieman yllättävästi megatrendeissa nostettiin esiin, että uskontojen ja katsomusten rooli tulee nousemaan osana yhteiskunnallista keskustelua. Tämä nostaa esiin myös uskonnollisen ja katsomuksellisen lukutaidon tärkeyden: meidän on tärkeää ymmärtää niitä kulttuurisia kertomuksia, jotka ovat muovanneet länsimaista ajattelua niin Euroopan kuin Suomen tasolla. Tieteenfilosofian piirissä käytävässä keskustelussa hermeneutiikan isä, Hans-Georg Gadamer (2004) nostaa kristinuskon ja Raamatun yhdeksi Eurooppaa eniten muovanneista ilmiöistä, joilla on ollut laajamittainen vaikutushistoria yhteiskuntien kehitykseen. Gadamer ei ole ainoa, joka on esittänyt, että Raamattu yhdistettynä Antiikin filosofiaan muodostaa eurooppalaisen kulttuurin perustan.

Koulun sanotaan olevan läpileikkaus yhteiskunnasta, sillä koulu tuo yhteen erilaisista taustoista tulevat lapset ja nuoret (Dewey, 1922). Eri-laisen tietojen ja taitojen opiskelun lisäksi koulussa kannustetaan oman identiteetin tunnistamisessa ja kasvetaan kouluyhteisön ja yhteiskunnan jäseniksi (Egan, 2008). Perheen ja suvun piirissä opituista tavoista, uskomuksista ja arvoista tullaan usein tietoiseksi vasta silloin kun törmätään totutuista poikkeaviin tapoihin ja eri tavalla ajatteleviin ihmisiin. Monet tutkimukset korostavat, että kertomukset ovat erityisen vaikuttava tapa siirtää uskomuksia, arvoja ja normeja (Warnock, 1994). Ominaispiirteet, joita liitetään kertomuksiin tietyistä ihmisryhmistä, uskonnoista, kulttuurista ja yhteisöistä, ovat erityisen voimakkaita, kun niitä välitetään osana kouluopetusta, jossa tavoitetaan lähes koko ikäluokka.

Tutustuminen toisesta kulttuurisesta tai katsomuksellisesta taustasta tuleviin kertomuksiin rikastaa niin yhteisön kuin yksilön kulttuurista kertomusvarantoa. Ihminen huomaa, että on olemassa useita eri tapoja hahmottaa maailmaa. Toisaalta koulussa annettu ajantasainen ja tutkittu tieto eri katsomusperinteistä auttaa oppilasta sijoittamaan ja suhteuttamaan katsomuksia koskevan tietosisällön laajempaan kontekstiin. Tähän tutkimukseen osallistuneiden opettajien mukaan uskontoihin ja katsomuksiin liitetyillä kertomuksilla oli tärkeä rooli juuri uskonnon ja kulttuurin välisen suhteen ymmärtämisen kannalta. He näkivät myös, että kertomusten avulla voidaan tukea laajemmin kulttuurista lukutaitoa (Hirsch, 1987) sekä monilukutaitoa (Cazden ym., 1996; POPS, 2014), jossa lapset ja nuoret tulkitsevat erilaisia kulttuurissa näkyviä symboleja, kuvia, tapoja ja tekstejä.

Länsimaista ajattelua on vahvasti määrittänyt valistuksen jälkeinen ideaali, jossa keskeistä on usko jatkuvaan kehitykseen ja järkeen. Tämä on kiistatta johtanut suuriin tieteellisiin läpimurtoihin ja materiaalsen hyvinvoinnin kasvuun. Toisaalta taas tämänkaltainen ajattelu on saanut meidät näkemään itsemme irrallisena luonnosta, ei osana sitä, vaikka todellisuu-
dessa olemme täysin luonnosta riippuvaisia. Monet tutkijat ovatkin sitä mieltä, että uudenlaisen, kestäväen tulevaisuuden rakentamisen kannalta olennaista on pystyä maailmankuvalliseen muutokseen, jolloin myös valistuksen ajan ideaaleja täytyy pystyä tarkastelemaan kriittisesti (Keränen-Pantsu, 2022; Laininen, 2019).

Mitä meidän pitäisi tästä kaikesta ymmärtää? Ensinnäkin se, että kerronnallisuus on paljon laajempi ilmiö kuin satujen tai tarinoiden kerronta. Kulttuuria välitetään, muokataan ja uudistetaan kertomusten avulla. Kertomukset myös välittävät yhteisön arvoja. Ymmärtämällä kulttuurisia kertomuksia ihminen oppii ymmärtämään myös yhteisöä, jossa elää. Myös yksilön maailmankuva ja käsitys itsestä voidaan ymmärtää rakentuvan kertomuksina (McAdams, 1985; Ricoeur, 1992). Niinpä kertomuksilla on kasvatuksen kannalta merkittävä tehtävä, ja opettajilla keskeinen rooli kertomusten välittäjinä ja tulkitsijoina.

Tähän tutkimukseen osallistuneet oppilaat liittivät moninaisia merkityksiä liittyen uskontojen ja katsomusten kertomuksiin. Näitä olivat mm. tunteisiin ja eettiseen ajatteluun liittyvät merkitykset sekä tietoihin ja taitoihin liittyvät oppimiskokemukset. Uskontojen ja katsomusten kertomuk-

set näyttivät tukevan tiettyjen oppisisältöjen omaksumista. Lisäksi kertomuksilla oli merkitystä laajempien maailmankatsomuksen rakentumiseen liittyvien prosessien tukemisessa sekä uskontoihin ja katsomuksiin liittyvän kulttuurisen lukutaidon karttumisessa.

Väitöskirjatutkimukseni tulosten mukaan opettajat tunnistivat kertomusten pedagogisen arvon. He kokivat, että kertomusten avulla he voivat välittää tietoa eri katsomusperinteistä sekä tukea uskontoihin ja katsomuksiin liittyvää osaamista sekä monilukutaitoa. Kertomukset olivat myös väline edistää oppilaiden ajattelun taitoja, tunnetaitoja ja vuorovaikutustaitoja. Erityisesti osana katsomusopetusta opettajat näkivät kertomuksilla mahdollisuuden tukea oppilaan oman maailmankatsomuksen ja identiteetin muotoutumista. Kertomusten sisältämät teemat haastoivat oppilaat myös eettiseen ja eksistentiaaliseen pohdintaan, millä voidaan nähdä olevan ajattelua uudistava potentiaali (Mezirow, 2000).

Mitä enemmän lapsella tai nuorella on kulttuurista ja kerronnallista pääomaa (Goodson, 2013) sitä enemmän hänellä on mahdollisuuksia ja valmiuksia ajattelunsa kehittymiseen ja jäsentämiseen. Uskontoihin ja katsomuksiin liitetyt ikiaikaiset kertomukset ovat siirtyneet uusille sukupolville jo vuosituhansien ajan luoden pohjan monille kulttuureille. Olisi sääli hukata niiden potentiaali oppimisen ja ajattelun laajentajina sekularisaation tai kertomusten ’lapsellisuuden’ takia. Kannustan siis säilyttämään kertomukset edelleen osana korkealaatuista, monimuotoista ja merkityksellistä oppimista tukevaa opetusta ja kasvatusta.

Lähteet

- Abbot, H. P. (2008). *The Cambridge introduction to narrative*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511816932>
- Bruner, J. (1986). *Actual minds, possible worlds*. Harvard University Press.
- Bruner, J. (1987). Life as narrative. *Social research*, 54(1), 11–32.
- Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Harvard University Press.
- Bruner, J. (1996). *The culture of education*. Harvard University Press.
- Castells, M. (1997). *Power of identity. The information age. Economy, society and culture. Volume II*. Blackwell.
- Cazden, C., Cope, B., Fairclough, N., Gee, J., Kalantzis, M., Kress, G., Luke, A., Luke, C., Michaels, S., & Nakata, M. (1996). A pedagogy of multiliteracies: Designing social futures. *Harvard educational review*, 66(1), 60–92.
- Egan, K. (2008). *The future of education: Reimagining our schools from the ground up*. Yale University Press.
- Fisher, W. R. (1984). Narration as a human communication paradigm: The case of public moral argument. *Communications Monographs*, 51(1), 1–22.
- Gadamer, H-G. (2004). *Truth and method* (2nd ed.). Continuum International Publishing Group.
- Haste, H., & Abrahams, S. (2008). Morality, culture and the dialogic self: Taking cultural pluralism seriously. *Journal of moral education*, 37(3), 377–394.
- Hänninen, V. (2018). Narratiivisen tutkimuksen käytäntöjä. Teoksessa R. Valli (toim.), *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin* (5., uudistettu ja täydennetty painos., s. 188–208). PS-kustannus.

- Illman, R., Ketola, K., Latvio, R., & Sohlberg, J. (2017). Monien uskontojen ja katsomusten Suomi. Kirkon tutkimuskeskus.
- Keränen-Pantsu, R. & Heikkinen, H. (2021). Kerronallisuus lapsen identiteettityön tukena. Teoksessa S. Poulter, M. Ubani, M. Laine, & A. Kallioniemi (toim.), *Lapsenkokoinen katsomuskasvatus* (s. 89–104). Lasten keskus.
- Keränen-Pantsu, R. (2022). Kertomuksia ja lisää kertomuksia. Kirkon tutkimus ja koulutus blogi. <https://evl.fi/kirkontutkimus/blogi/-/blog/2904/Kertomuksia+ja+lisaa+kertomuksia#blog-article-top> (ladattu 22.2.2022)
- Ketola, K. (2023). Uskonnonvapaus katsomuksellisesti moninaisessa valtiossa. Suomalaisten näkemykset kirkon ja valtion suhteista ja uskonnonvapauden merkityksestä. Ajankohtaisraportti 2/2023. Kirkon tutkimus ja koulutus.
- McAdams, D. P. (1985). *Power, intimacy and the life story: Personological inquiries into identity*. Guilford Press.
- Mezirow, J. (2000). *Learning as Transformation: Critical Perspectives on a Theory in Progress*. The Jossey-Bass Higher and Adult Education Series. Jossey-Bass Publishers.
- Laininen, E. (2019) *Transforming Our Worldview Towards a Sustainable Future*. Teoksessa J. Cook (toim.), *Sustainability, Human Well-Being, and the Future of Education* (s. 161–200). Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-78580-6_5
- Ricoeur, P. (1992). *Oneself as another*. University of Chicago press.
- Sitra (2023). Megatrendit. Ymmärrystä yllätysten aikaan. <https://www.sitra.fi/aiheet/megatrendit/> (ladattu 5.6.2023)
- Warnock, M. (1994). *Imagination and time*. Blackwell.